

DUNYO XALQLARI CHANGSIMON CHOLG'ULARI

Rizboyeva Xilola

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

"Cholg'u ijrochiligi" mutaxassisligi yo'nalishi

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada dunyo xalqlarining changsimon cholg'ulari — Hammered Dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm, Santur va Chang cholg'ulari va ularning tarixi haqida ma'lumot berilib, ularning tuzilishi, diapazonlari hamda ijrochilik xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu cholg'ulardagi ilg'or jihatlarni milliy chang cholg'usini takomillashtirishda qo'llash imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: changsimon cholg'ular, diapazon, ijrochilik, milliy cholg'u, tayoqchalar, torlar.

Аннотация: В статье представлена информация о щипково-ударных музыкальных инструментах различных народов — Hammered Dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm и Santur. Проанализированы их конструкция, диапазон и особенности исполнения. Также показаны возможности использования передовых особенностей этих инструментов для совершенствования национального инструмента чанг.

Ключевые слова: щипково-ударные инструменты, диапазон, исполнение, национальный чанг, палочки, струны.

Annotation: The article provides information about the hammered string instruments of different nations — Hammered Dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm, and Santur. Their structure, range, and performance features are analyzed in detail. The article also highlights the possibilities of applying the advanced characteristics of these instruments to improve the national chang instrument.

Keywords: hammered string instruments, range, performance, national chang instrument, mallets, strings.

Musiqa insoniyat tarixida eng qadimgi va eng qadrli madaniyat namunalaridan biri sifatida shakllangan bo'lib, u jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy va estetik hayotida muhim o'rin tutadi. Musiqa cholg'ularining taraqqiyoti esa insoniyatning texnik, estetik va ijodiy imkoniyatlarini yorituvchi muhim ko'rsatkichlardan biridir. Cholg'ular ichida changsimon cholg'ular alohida guruhni tashkil etadi. Bu turdagi cholg'ular o'zining noyob tuzilishi, tovush tembri, ijro texnikasi va tarixiy ildizlari bilan ajralib turadi. Ular ko'plab xalqlarning milliy musiqa madaniyatida o'ziga xos o'rin egallab, bugungi kungacha saqlanib kelgan. Maqolada changsimon cholg'ular haqida ma'lumotlar berilib, qiyosiy tahlil qilinadi. Urma torli cholg'ular deganda maxsus moslama (tayoqcha) bilan urib chalinadigan torlari yog'och rezonatori ustidan yotqizib tortilgan urma torli cholg'ular haqida ma'lumot beramiz, torlari tik qilib tortilgan, yoki torlari ko'ndalang tortilib tirnab chalinadigan cholg'ular bundan mustasno.

Changsimon cholg'ularning nomlanishi turli hududlarda turlicha bo'lishiga qaramay, ularni birlashtiruvchi asosiy belgilar mavjud: ularning tovushi cho'plar, yoki maxsus tayoqchalar yordamida metall yoki ichak simlarga urish orqali hosil qilinadi. Bunday ijro usuli torli cholg'ular orasida o'ziga xos va o'ziga yarasha murakkablikka ega.

Tarixiy manbalarga ko'ra, changsimon cholg'ular Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasida madaniy almashinuv jarayonlari davomida keng tarqalgan. Ipak yo'li orqali Sharqiy Osiyo, Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq, Kavkaz, Yevropa va hatto Shimoliy Amerikagacha yoyilib, har bir hududda mahalliy musiqa an'analari va ijrochilik uslublari bilan uyg'unlashgan holda turli nom va shakllarda shakllangan. Masalan, Xitoyda — yangqin, Hindistonda — santoor, Markaziy Osiyoda — chang, Yevropada — hammered dulcimer va cimbalom, V'etnamda — khim, Eron va Arab dunyosida esa o'ziga xos variantlari mavjud.

Changsimon cholg'ularning shakli, diapazoni, simlar soni, sozlash tizimi hamda ijro texnikasi xalqlarning musiqa an'analari va texnik imkoniyatlariga qarab farqlanadi. Shunga qaramay, ularning barchasida rezonansli quti va uning ustiga tortilgan parallel yoki ko'p qatlamli simlar mavjudligi, tovush chiqarishning urish usuliga asoslanganligi umumiy xususiyat sifatida saqlanib qolgan. Bu esa changsimon cholg'ularni torli cholg'ular orasida alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ko'rsatadi.

Changsimon cholg'ular juda ko'p davlatlarda mavjud bo'lib ular turli davlatlarda turlicha nomlanadi.

Afghanistan – santur

Bangladesh – santoor

Belgium – hakkebord

Cambodia – khim

Croatian – cimbal, cimbale, cimbule

Denmark – hakkebræt

Germany – Zymbal, Hackbrett

India – Santoor

Iraq – santur

Italy – salterio

Korea – yanggeum

Latgalia (Latvia) – cymbal

Mongolia – yoochin

Norway – hakkebrett

Poland – cymbały

Romania – țambal

Serbia – santur (сантур)

Slovenia – cimbale, oprekelj

Sweden – hackbräde

Thailand – khim

Ukraine – tsymbaly (цимбали)

Austria – Hackbrett

Belarus – tsymbaly (цымбал)

Brazil – salterio

China – yangqin

Czech Republic – cimbál

France – tympanon

Hungary – cimbalom

Iran – santur

Ireland – tiompan

Japan – darushimaa

Laos – khim

Mexico – salterio

Netherlands – hakkebord

Pakistan – santoor

Portugal – salterio

Russia – цимбалы,

Slovakia – cimbal

Spain– Hammered Dulcimer

Switzerland – Hackbrett

Turkey – santur

Uzbekistan – chang

Vengriya – Hammered Dulcimer

Changsimon cholg'ularni o'rganishda ularni uch guruxga bo'lib organamiz, ya'ni Yevropa changsimon cholg'ulari, Sharq changsimon cholg'ulari va musulmon Sharq changsimon cholg'ulari guruxlariga ajratamiz.

Yevropa changsimon cholg'ulariga – Hammered Dulcimer, Cimbalom

Sharq changsimon cholg'ulariga – Khim, Yangqin, Santoor

Musulmon sharq changsimon cholg'ulari – Santur, Chang

Hammered Dulcimer.

Hammered dulcimer - bu torli-zarbli cholg'usi bo'lib, odatda trapetsiyasimon rezonansli tovush platasi ustiga tortilgan torlardan iborat. Hammered dulcimer ko'proq an'anaviy uslublarda polda oyoqlarini chalishtirib o'tirishi yoki zamonaviyroq uslubda oyoqlari bilan yog'och tayanchda turishi mumkin. Ijrochi har bir qo'lida kichik qoshiq shaklidagi to'qmoq yoki bolg'ani ushlab, torlarga zarba beradi. Grek-rimcha dulcimer "shirin qo'shiq" so'zi lotincha dulcis ("shirin") va yunoncha melos (μέλος, "qo'shiq") so'zlaridan kelib chiqqan. Torlar kichik bolg'alar bilan chalinadigan dulcimer torlar chertiladigan psalteriyadan kelib chiqqan. Iroq, Hindiston, Eron, Janubi-G'arbiy Osiyo, Xitoy, Koreya va Janubi-Sharqiy Osiyoning bir qismi, Markaziy Yevropa (Vengriya, Sloveniya, Ruminiya, Slovakiya, Polsha, Chexiya, Shveysariya, Avstriya va Bavariya), Bolqon, Sharqiy Yevropa (Ukraina va Belorussiya) va Skandinaviyada bolg'ali dulsimer va boshqa shunga o'xshash cholg'ular an'anaviy ravishda chalinadi. Cholg'u Buyuk Britaniyada va Qo'shma Shtatlarda ham chalinadi, u yerda uning xalq musiqasida an'anaviy qo'llanilishi 20-asr oxirida qayta tiklandi.

Bugungi kunda hammered dulcimer dunyoning ko'plab davlatlarida qayta tiklangan xalq cholg'ularidan biridir. Festival va konsertlarda, shuningdek kelt musiqasi ansambllarida tez-tez uchraydi. Yengil, shaffof tembri uni vokal va boshqa torli cholg'ular bilan uyg'unlashtirishga qulay qiladi.

Hammered dulcimer o'zining shirin va tiniq tovushi, ritmik imkoniyatlari bilan asrlar davomida xalq musiqasida alohida o'rin tutib kelayotgan qadimiy torli cholg'udir. U Yevropa va Shimoliy Amerikada hali ham jonli ijro an'alarini saqlab, o'ziga xos madaniy boylik sifatida qadrlanadi.

Simbalom

Simbalom - yuqori qismida metall torlar tortilgan va ostida dempfer pedali bo'lgan oyoqlari katta trapetsiyasimon qutidan iborat bo'lgan changsimon cholg'ular turi.

U 1874-yilda Budapeshtda V. Yozef tomonidan Markaziy va Sharqiy Yevropada allaqachon mavjud bo'lgan bolg'alangan dulcimer cholg'ulariga o'zgartirishlari asosida ishlab chiqilgan va yaratilgan. Bugungi kunda cholg'u asosan Vengriya, Slovakiya, Moraviya, Belarus, Ruminiya, Moldova va Ukrainada chalinadi.

Simbalom odatda ikkita tayoqchani, ko'pincha paxta bilan o'ralgan uchlari bilan, cholg'uning tepasida joylashgan torlarga urish orqali ijro etiladi. Po'lat naycha torlari 4 tadan bo'lib joylashadi va bir xil sozlanadi. Mis bilan to'qilgan bas torlari 3 tadan bo'lib joylashtirilgan va ular ham bir xil sozlangan.

U 1873-yilda Vena Butunjahon ko'rgazmasida ba'zi yaxshilanishlar bilan dastlabki prototipini namoyish etib, tomoshabinlarning olqishiga sazovor bo'ldi va József Zichy, Gyula Andrassy va qirol Franz Joseph kabi yuqori martabali venger siyosatchilarining e'tiborini tortdi. Keyin u o'z dizaynini o'zgartirish va takomillashtirish ustida ishlashni davom ettirdi. U torlarning uzunligini uzaytirdi va ohang va musiqiy diapazonni yaxshilash uchun ko'priklarning holatini qayta loyihalashtirdi. U torlarning jaranglashini ko'proq nazorat qilish imkonini beradigan og'ir damperlarni va asbob ichidagi metall tirgakni qo'shdi, bu uning barqarorligini oshiradi. Bu ancha katta asbobni qo'llab-quvvatlash uchun to'rtta ajraladigan oyoq qo'shildi; uning folklor o'tmishdoshlari odatda bochka yoki stolda chalingan. Schunda 1874-yilda o'zining kontsert cimbalomini seriyali ishlab chiqarishni boshladi va ularni Pestdagi Budapesht opera teatrining qarama-qarshi tomonidagi Hajós utcada joylashgan pianino do'konida ishlab chiqardi. U, shuningdek, o'zining yangi cholg'usini ommalashtirish uchun ijro usuli va maktabini ishlab chiqishni boshladi va oxir-oqibat taniqli musiqachi va pedagog Geza Allagani usul kitoblarini nashr etish uchun yolladi.

Khim.

Kxim Mesopotamiya yoki forslarning santuridan olingan torli musiqa asbobi. Bu bolg'alangan Dulcimer yoki Cimbalomga o'xshaydi. Bu cholg'u Tailandga Xitoydan kiritilgan. U yumshoq ohang hosil qilish uchun uchlarida yumshoq charm bo'lgan ikkita egiluvchan bambuk tayoqchasi bilan chalinadi. Bu asbobni kimdir polda o'tirgan holda yoki stulda o'tirib yoki kimdir stendda turgan holda tik turib chalish mumkin.. U yog'ochdan yasalgan bo'lib, mis torlari cholg'u asbobi bo'ylab yotqizilgan.

Avstraliyada tug'ilgan musiqachi va vokal rassomi Liza Jerrard kim bolg'alangan dulcimerdan foydalanishga ixtisoslashgan bo'lib, uning musiqasini bir nechta albomlarda namoyish etadi va gastrol safarlarida cholg'u bilan jonli ijro etadi. Kim Min-Qing sulolasi (1368-1911) davrida Xitoyga Erondan kelgan va shimoli-sharqiy Guandunda mashhur bo'lgan. Ayutthaya davrining oxirida Tailand xalqi Xitoydan kimning dastlabki versiyalarini qanday qurish va chalish bo'yicha bilimga ega bo'lgan. Ushbu cholg'u mashhurligining oshishi bilan birga, xitoylik savdogarlar bilan savdo kelishuvlarida turli xil tovarlar bilan birga kelgan. Xitoy operasining mashhurligi ortib borayotgan bir paytda, cholg'u opera guruhida qo'llanilishi tufayli mashhur bo'ldi va bu Tailand xalqini kxim bilan yanada tanishtirishga yordam berdi. Kxim 1970-2004-yillarda ayniqsa mashhur cholg'u bo'lgan, chunki u keyinchalik drama seriyasi va film sifatida ishlab chiqarilgan Tailand romani Khu Kamning markaziy qismi bo'lgan. Luang Pradit Pairoh jamg'armasi kabi Kximni saqlab qolgan ko'plab odamlar bor va ba'zi maktablar hatto Kximni Tailand musiqa darslarida asosiy o'quv dasturining bir qismi sifatida kiritgan Uni xalqaro miqyos darajasiga sozlash mumkin, chunki unda ko'plab torlar mavjud. Bu professional musiqachilar uchun mo'ljallangan va faqat maxsus tadbirlar uchun ishlatiladi. Tushirish shtiftlari tovush qutisining chap tomonida, sozlash shtiftlari esa o'ng tomonida joylashgan. Har bir tomonda 42 ta to'g'nag'ich bor. Ushbu cholg'uni sozlamog juda oson, lekin ko'p vaqt talab qiladi. Ijrochi yon tomonlardan yuqoriga chiqib turadigan barmoqlarga kalitning bir turini

oʻrnatadi, lekin barmoqlarni faqat oʻng tomonga buradi. Chap tomondagi shtiftlarni burash ipning uzilishiga olib kelishi mumkin.

Keyin ijrochi kalitni buraydi, u ipni kerakli balandlikkacha taranglashtiradi yoki boʻshatadi. Kximning tori 24 kalibrli latun ipdan iborat. U tovush qutisining chap tomonidagi ilgaklarga oʻrnatilada. Kximda 14 ta torlar guruhi boʻlib, har bir guruhda 3 tadan tor bor. Hammasi boʻlib kximda 42 ta tor bor.

Yangqin.

Trapetsiyasimon yangqin - xitoycha cholgʻu boʻlib, ehtimol Eron santuridan yoki Yevropa dulcimeridan kelib chiqqan. U "olqishlangan." degan manoni anglatadi Yang ch'in deb ham yoziladi. Turli xildagi bolgʻalangan dulcimerlar hozirda nafaqat Xitoyda, balki Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq, Hindiston, Eron va Pokistonda ham juda mashhur. Cholgʻular baʼzan "santoor" va "simbalom" nomlari bilan ham tanilgan. Bu cholgʻu Khim nomi bilan tanilgan Tailand klassik cholgʻusiga taʼsir koʻrsatgan. Yangqin anʼanaviy ravishda bronza torlar bilan jihozlangan, bu esa cholgʻuga yumshoq tembr bergan. Tailand va Kambodja kximlari tuzilishi jihatidan deyarli bir xil boʻlib, bu xalqlarga janubiy Xitoy musiqachilari tomonidan kiritilgan. Biroq, 1950-yillardan beri cholgʻuga yorqinroq va balandroq ohang berish uchun poʻlat qotishmali torlar (bas tovushlari uchun mis oʻralgan poʻlat torlar bilan birgalikda) ishlatilgan. Zamonaviy yangqing beshtagacha koʻpriklar qatoriga ega boʻlishi va xromatik tarzda joylashtirilishi mumkin. Uch va undan ortiq koʻpriqli anʼanaviy cholgʻular ham hali ham keng qoʻllaniladi. Cholgʻuning torlari rezina uchli ikkita yengil bambuk tayoqchalar bilan uriladi. Yangqin yakkaxon cholgʻu sifatida ham, ansambllarda ham qoʻllaniladi. Tarixchilar cholgʻuning Xitoyga qanday kirib kelganini tushuntirish uchun bir nechta nazariyalarni taklif qilishadi: cholgʻu quruqlik orqali, Buyuk ipak yoʻli orqali olib kirilgan boʻlishi mumkinligi; u dengiz orqali, Guanchjou porti (Kanton) orqali olib kirilgan; yoki uni chet elliklarning taʼsiridagi xitoyliklarning oʻzlari ixtiro qilganlar.

"Yangqin" soʻzi tarixan ikki xil yozilgan boʻlib, "yang" uchun xitoycha har xil belgilar ishlatilgan. Oldingi versiyadagi "yang" "chet ellik" degan maʼnoni anglatuvchi 洋 harfi bilan yozilgan. Keyinchalik u 1910-yilda " olqishlangan " degan maʼnoni anglatuvchi "yang " (揚) harfiga oʻzgartirildi.

Zamonaviy yangqing odatda jami 144 ta torga ega boʻlib, har bir tovush balandligi tovush balandligini oshirish uchun har bir kursda 5 tagacha torga ega. Torlar har xil yoʻgʻonlikda boʻlib, bir uchi vintlar bilan, ikkinchi uchi esa sozlash qoziqlari bilan bogʻlanadi. Qoziq va vintlar ijro paytida sharnirli panel bilan yopiladi. Bu panel sozlash paytida ochiladi va sozlash kalitlariga kirishga imkon beradi. Yangqingda odatda toʻrt-beshta koʻprik boʻladi.

Bolgʻalar egiluvchan bambukdan yasalgan boʻlib, bir uchi yarmigacha rezina bilan qoplangan. Ularning oʻziga xos tuzilishi tufayli ikkita usul mavjud: kichik tomoni bilan yumshoqroq tovush uchun va bambuk tomoni bilan qarsildoq, zarbliroq tovush uchun. Fǎnzhǔ deb nomlanuvchi bu usul yangqinning yuqori qismlarida eng yaxshi qoʻllaniladi. Bundan tashqari, tayoqchalarning uchlari bilan torlarni chertish mumkin, bunda sanchuvchi aniq tovush hosil boʻladi. Glissandoni,

shuningdek, tayoqchalarning uchlarini torlar bo'ylab yuqoriga yoki pastga yurgizish orqali ham amalga oshirish mumkin.

Santoor

Hind santoor cholg'usi trapetsiya shaklidagi cholg'u bo'lib Eron santurining o'zgarishidir. Cholg'u odatda yong'oq yog'ochidan yasalgan va 25 ta ko'prikkaga ega. Har bir ko'prikda 4 tadan tor bo'lib, jami 100 ta tor bo'ladi. Bu Jammu va Kashmirda an'anaviy cholg'u bo'lib, qadimgi davrlarga borib taqaladi. U qadimgi sanskrit matnlarida Shatha Tantri Veena deb nomlangan. Qadimgi sanskrit matnlarida u shatatantri vina (100 torli vina) deb atalgan.

Kashmirda santoor xalq musiqasiga jo'r bo'lish uchun ishlatilgan. U Sufiana Mausiqi deb nomlanuvchi musiqa uslubida ijro etiladi. Ba'zi tadqiqotchilar uni Mesopotamiya davrida (miloddan avvalgi 1600-900 yillar) chalingan ibtidoiy cholg'uning improvizatsiya qilingan versiyasi sifatida ko'rsatishadi.

Hind santoori ko'proq to'g'ri burchakli bo'lib, odatda 72 ta torga ega bo'lgan fors hamkasbiga qaraganda ko'proq torlarga ega bo'lishi mumkin. Santurga juda o'xshash musiqa asboblari an'anaviy ravishda butun dunyoda qo'llaniladi. Trapetsiyasimon karkas odatda yong'oq yoki zarang yog'ochidan tayyorlanadi. Yuqorigi va pastki taxtalar ba'zan faner yoki shpon bo'lishi mumkin. Yuqori taxtada, shuningdek, tovush paneli deb ham ataladi, ko'ndalang tortilgan metall torlarni joylashtirish uchun yog'och ko'priklar qo'yilgan. 3 yoki 4 tadan qilib guruhlangan torlar asbobning chap tomonidagi mix yoki to'g'nog'ichlarga bog'lanadi va o'ng tomondagi ko'priklarning ustidagi tovush taxtasi ustidan tortiladi. O'ng tomonda, odatda ma'lum bo'lganidek, po'lat sozlash qoziqlari yoki sozlash to'g'nog'ichlari mavjud bo'lib, ular torlarning har bir birligini kerakli musiqiy notaga yoki chastotaga yoki balandlikka sozlash imkonini beradi. Santur ardha-padmasana deb ataladigan asanaga o'tirib, uni tizzaga qo'yib chalinadi. Ijro paytida keng tomoni sozandaning beliga yaqinroq, qisqaroq tomoni esa sozandadan uzoqda bo'ladi. U ikki qo'l bilan ushlab turiladigan bir juft yengil yog'och to'qmoqlar bilan o'ynaladi. Santoor nozik cholg'u bo'lib, yengil zarbalar va sirpanishlarga sezgir. Shtrixlar har doim torlarda ko'priklarga yaqinroq yoki ko'priklardan biroz uzoqroq joyda ijro etiladi: uslublar turli ohanglarni keltirib chiqaradi. Bir qo'ldagi zarbalarni boshqa qo'l bilan to'xtatish mumkin, buning uchun kaft yuzidan foydalanib, xilma-xillik yaratish mumkin.

Santur

Santur Forsda va uning mintaqasida ixtiro qilingan va rivojlantirilgan. Uning eng qadimgi belgisi Ossuriya va Bobil tosh o'ymakorligidan (miloddan avvalgi 669-yil) kelib chiqqan; u cholg'uni ijrochining bo'yniga osilgan holda chalishni ko'rsatadi.

Bu cholg'u Yaqin Sharqning turli mintaqalarida tarqalgan va rivojlangan. Musiqachilar asrlar davomida asl dizaynni o'zgartirib, keng ko'lamli musiqiy gammalar va sozlamalarni yaratdilar. Birinchi santurlar, ehtimol, yog'ochdan, ehtimol tosh elementlari va echki ichak iplaridan yasalgan. Habib Hasan Toumaning so'zlariga ko'ra, Bobil santuri arfa, yangqin, klavesin, qonun, cimbalom va bolg'alangan dulcimerlarning ajdodi bo'lgan.

"Santur" nomi forsha santirdan kelib chiqqan bo'lishi mumkin, yunoncha "psalterion" so'zidan olingan. Oval shaklidagi tayoqchalar patsimon bo'lib, bosh, ko'rsatkich va o'rta

barmoqlar orasida ushlab turiladi. Oddiy fors santuri to'qqizta ko'prikdan iborat ikkita to'plamga ega bo'lib, taxminan uchta diatonik oktava diapazonini ta'minlaydi. tayoqchalarlar yog'ochdan yasalgan bo'lib, uchlari paxta yoki kigiz bilan o'ralgan yoki o'ralmagan bo'lishi mumkin.

O'ng qo'ldagi simlar latun yoki misdan, chap qo'ldagi simlar esa po'latdan yasaladi. Jami 18 ta ko'prik santurni uchta pozitsiyaga ajratadi. Har bir ko'prik ustida cholg'uning o'ng va chap tomonlari bo'ylab gorizontal yo'nalishda bir xil sozlangan to'rtta tor kesishadi. To'qqizta balandlikdan iborat uchta bo'lim mavjud: har biri bas, o'rta va yuqori oktava uchun, chap ko'priklar orqasida chaqiriladi, jami 27 ta tovushni o'z ichiga oladi. Yuqoridagi "F" tovushi ikki marta takrorlanib, santurda jami 25 ta alohida tovush hosil qilinadi. Fors santuri asosan fors klassik musiqasining 12 ta modusiga (dastgoh) belgilangan 1/4 tonlardan foydalangan holda turli xil diatonik gammalarga sozlangan. Bu 12 dastgoh fors mumtoz musiqasining repertuari bo'lib, Radif nomi bilan mashhur. Iroq santuri Mesopotamiyada ishlab chiqarilgan cholg'udir. Bu yong'oq tanasi va 92 ta po'lat (yoki bronza) torlari bo'lgan trapetsiyasimon quti sitra. To'rtta-to'rtta bo'lib bir xil tovushga sozlangan torlar "mizrob" deb ataluvchi ikkita yog'och to'qmoq bilan uriladi. Ushbu 23 ta torlar to'plamining sozlanishi pastki yakah (G) dan javob husayni (A) gacha cho'ziladi. Ko'priklar dama (Iroq arabchasida "shaxmatchilar") deb ataladi, chunki ular piyodalarga o'xshaydi.

Chang.

Chang deb - dastavval bugungi qutisimon shakldagi chang cholg'umiz emas, balki o'z davrida ijrochilik amaliyotida qo'llanilgan O'rta Osiyo arfasi shu nom bilan atalgan. Arfa cholg'usi jahonning deyarli barcha xalqlarida bir qancha ko'rinishlarda mavjud bo'lgan, biroq ular orasida egik shakldagi arfa «chang» deb atalib, olimlar fikriga ko'ra, eng mashhur turi bo'lgan. Arfasimon chang Sharq xalqlarining qadimiy cholg'ulari sirasiga kirib, asrlar davomida nomalum ijodkor xunarmandlar tomonidan yaratib kelingan.

“Chang” pahlaviy va forsiy tillarga mansub atama bo'lib, u asrlar davomida bir necha ma'nolarni anglatgan. Ma'ishiy hayotda “chang” so'zi ostida “gard, to'zon” tushunilgan. To'zon deganda tasavvurimizda shamol natijasida hosil bo'lgan aylana, shoxlari egilgan daraxtlar, qaddi bukilgan o't-o'lanlar gavdalanadi ya'ni egik shaklda bo'lgan ko'rinish namoyon bo'ladi. Arfaning rezonatori, ya'ni tovushni jaranglantiruvchi moslamasi egikroq bo'lganligi sababli chang deb atalgan.

Asrlar davomida arfa shaklida bo'lgan chang cholg'usi XIX asrga kelib qutisimon shaklda namoyon bo'ladi. Torli-urma cholg'ular guruhining yagona namoyandasi bo'lgan chang cholg'usi ilmiy-nazariy tasnifiga ko'ra tovush manbai bo'yicha torli cholg'u, tovushni hosil qilish uslubi bo'yicha urma cholg'usi hisoblanadi.

Chang burchakli yoki yoysimon shaklda bo'lib, unga 13 va undan ortiq torlar taqilgan. Avvalgi changlar tut daraxtidan yasilib, hozirgi ko'rinishiga nisbatan ancha katta bo'lgan va ingichka mis torlar taqilgan. Cholg'u torlarini taqish uchun mo'ljallangan quloqlar uzun uchli mixga o'xshash sariq misdan bo'lgan. Chang torlari bolg'achaga o'xshash kalitda kerakli balandlikda sozlab olinib, kalitning dasta qismidagi bolg'acha tomoni bilan urib qo'yilgan.

Hozirgi changlarda torlarning tortilish kuchi oshganligi sababli cholg'u quloqlari po'latdan yasaladi. 1930-yillardayoq changning tuzulishiga qator o'zgartirishlar kiritildi: uning hajmi ixchamlashtirilib diapazoni oshirildi. Ayrim xalq sozandalari chang tovushlariga qo'shimcha tovushlar kiritishdi

Qiyosiy taxlil jadvali:

Cholg'u nomi	Tuzilishi	Diapazoni	Bolg'achalar turi	Torlar tortilishi
Hammer ed Dulcimer	Trapetsiyasi mon rezonansli, metal torlar.	Past G Yuqori D	Dulcimer qoshiqsimon bolg'achalar	
Yangqin	Trapetsiyasi mon rezonansli, po'lat torlar. 144 tor, 5 ko'prik		Rezina uchli 2 ta bolg'acha. 2 ta usul mavjud: kichik tomoni bn yumshoqroq ovoz chiqarish un va bambuk tomoni n qarsildoq tovush un foydalaniladi.	Torlar 1 uchi vintlar bn 2-uchi esa sozlash qoziqlari bn bog'lanadi. Qoziq va vintlar sharnarli panel bn yopiladi.
Santoor	Trapetsiyasi mon rezonansli, 100 tor, 25 ko'prik,		Bir juft yenggil yog'och to'qmoqlar	3 yoki 4 tadan guruxlangan torlar cholg'uning chap tomonidagi mix yoki to'g'nog'ichlarga bog'lanadi, o'ng tomon po'lat sozlash qoziqchalaridan iborat
Cimbalom	Trapetsiyasi mon rezonansli, po'lat torlar.	kichik A 4 oktava A	Uchlari Paxta bilan o'raglan yog'och bolg'achalar	Po'lat naycha torlari 4 tadan bo'lib joylashadi va bir xil sozlanadi. Mis bn to'qilgan bas torlar 3 tadan bb joylashgan.
Khim	Yog'och korpus, 66 tor, 2 ko'prik	Pastki nota A1 yuqori nota A4	Charm uchli tayoqchalar	yon tomonlardan yuqoriga chiqib turadigan barmoqlarga kalitning bir turini o'rnatadi, lekin barmoqlarni

				faqat o'ng tomonga buradi. Chap tomondagi shtiftlarni burash ipning uzilishiga olib kelishi mumkin. kalitni buraydi, u ipni kerakli balandlikkacha taranglashtiradi yoki bo'shatadi.
Santur	Yog'och resonator, po'lat torlar. 92 tor, 18 ko'prik	Pastki G2 yuqorigi A4	“Mizrob” deb ataluvchi 2ta yog'och to'qmoq	Ko'priklar “shaxmatchilar” deb nomlanuvchi usul asosida talanadi
Chang	Trapetsiyasi mon resonator, metal torlar, 75 tor	Kichik G 3 oktava G	Rezina o'raglan Bambuk tayoqchalar	O'ng tomoni sozlash quloqchalari va chap tomoni ilgaklardan iborat

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, dunyo xalqlarining changsimon cholg'ulari — Hammered dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm, Santur kabi cholg'ular — nafaqat o'ziga xos shakl va tovush tizimiga, balki boy tarixiy-madaniy merosga ega cholg'ulardir. Ularning har biri konstruksion tuzilishi, tovush chiqarish mexanizmi va diapazon jihatidan bir-biridan farq qiladi. Masalan, Yevropa xalqlaridagi Cimbalom cholg'usida keng diapazon va murakkab sozlash tizimi mavjud bo'lsa, Osiyo xalqlariga xos Yangqin va Santoor cholg'ulari nafis tovushi, tezkor zarbli chalish texnikasi bilan ajralib turadi. Shuningdek, Khîm cholg'usining ixchamligi va baland registrdagi tiniq tembri, Hammered dulcimerning o'ziga xos rezonansli tovushi bu cholg'ularning har birini noyob qiladi. Ushbu cholg'ularning ilmiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ular tovush sifati, diapazon kengligi, sozlash mexanizmlari va chalish texnikasi bo'yicha bir qator ilg'or yechimlarga ega. Ana shu ilg'or jihatlarni chuqur o'rganish orqali o'zimizning milliy chang cholg'umizni takomillashtirish, zamonaviy sahna talablariga moslashtirish, ovoz imkoniyatlarini kengaytirish hamda ijrochilik texnikasini boyitish mumkin.

Bularni har birini o'rganar ekanmiz bevosita o'zimizda qo'llaniladigan chang cholg'usini biroz o'zgartirish kerakligi namoyon bo'ladi. masalan Santur cholg'usining torlarni sozlash xususiyati bizning chamgdagidan ancha qulay va osonroq, Yangqin cholg'usi tayoqchalari yarmi rezina va yarmi paxta bilan o'ralganligimi zisobga olsak bu 1 juft tayoqchalar yordamida 2 xil ovoz chiqarish imkoniyatini beradi, yani ham yevropa asarlari texnik qismlar ijrosi uchun va mayin ovozlar uchun ancha qulay tayoqchalardir.

Xususan, diapazonni kengaytirish borasida Cimbalom, tembrni boyitishda Yangqin va Santoor, ixchamlik va portativlikda esa Khîm cholgʻusining tajribalaridan samarali foydalanish mumkin.

Demak, dunyo xalqlari changsimon cholgʻularini chuqur ilmiy tahlil qilish — bu nafaqat ularning madaniy boyligini anglash, balki milliy cholgʻu madaniyatimizni yangicha bosqichga olib chiqishning muhim yoʻlidir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Anvar Lutfullayev “Xalq cholgʻularida ijrochilik {Chang}”
Toshkent 2017
2. Hammer Dulcimer History and Playing | Smithsonian Institution
<https://www.si.edu/spotlight/hammered-dulcimer/history>
3. <https://share.google/fxZarZXVs1CA4aaw8>
4. Yangqin | Britannica <https://share.google/PCTDQu3odjAgl4TJz>
5. Khim - Organology: Musical Instruments Encyclopedia
<https://organology.net/instrument/khim/>
6. A.Mamadaliyev “Xalq cholgʻularida ijrochilik. Chang” 2023-yil